

Evangelia BALTA

KARAMANLICA KİTAPLARIN DÖNEMLERE GÖRE İNCELENMESİ ve KONULARINA GÖRE SINIFLANDIRILMASI*

Yunan harfleri ile basılmış Türkçe kitaplar, *Karamanlidika* olarak adlandırılmaktadır. Benim bilgime göre, yazılı metinlerde, bu terime ilk kez M.R. Dawkins'in çalışmasında rastlanmıştır. Bu yapıtta *Karamanlidika*, Türkçe yazmak için kullanılan Yunan harflerini belirtmek için kullanılmıştır(1). Bu *Karamanlidika* nitelemesi, aslında kendilerine *Karamanlı* denilen, Ortodoks

* Fransızca'dan çeviren: Erol ÜYEPAZARCI

1- Bakınız: R.M. Dawkins, *Medium Aevum*, cilt:1, Oxford 1932, s:121. Bu kaynak, F. Halkin'in *Mémorial L. Petit*, 1948'de yayınlanan "Acolouthies gréco-turques à L'usage des Grecs turcophones d'Asie Mineur" adlı makalesinde gösterilmiştir. s:196, not:3 [Bu makale yeniden yayınlandı.] *Recherches et documents d'hagiologie byzantine* (Subsidia Hagiographica, no.51), Brüksel 1971, s:5-13.

ama Türkçe konuşan okuyucu kütesinin adından doğal olarak ortaya çıkmıştır(2). "Karamanlıca" edebiyatın içeriğini sistemli bir şekilde inceleyen çalışmalar çok değildir(3).

Bu makale, daha eski bir çalışmanın yeniden gözden geçirilmiş ve düzeltilmiş bir şeklidir(4). Gerçekten de, bilinmeyen 122 adet Karamanlıca eserin bulunması, rakamların gözden geçirilmesini ve bibliyografik bilgilerin gün ışığına çıkarılmasını zorunlu kıldı. Ancak bu cilt içindeki, bu makaleye ayrılan yerin azlığı, bu sunuşun tematik olarak sınırlı olmasına ve bir özet niteliği taşımasına neden oldu. Henüz tamamlamakta olduğum, Karamanlıca Bibliyografyası adlı yayımda, önsöz yerine geçecek olan ayrıntılı incelemede ise kronolojik ve alfabetik bir sıralama da yapılacaktır. Bu makalede, Karamanlıca kitapların nitelikleri ve bibliyografyası üzerine bir araştırma söz konusudur.(5) Kitapların isimleri; bu özel basma kitapların yanındaki etkinliklerin dönemsel yoğunluğu ve yeni baskılar; Türkçe konuşan Ortodoks okuyucuların davranışları üzerinde bazı dikkat çeken noktaların aydınlanmasına ve bir seri ilk sonuçların alınmasına neden olmaktadır. Gerçekten de, "kitap en etkili kültürel ifade tarzıdır ve kültür de, hem bilincin en kolay değerlendirilebilecek açıklanması, hem de kültürel kimlik üzerinde bir araştırma söz konusu olduğu zaman en tartışılmaz kanıttır ve bundan dolayı da etnik kimliğin bir ana ögesini oluşturur.(6)"

2- İşte, "Karamanlı" deyiimiyle ilgilenen en eski kaynaklardan biri ve Kapadokya'nın Türkçe konuşan sakinleri ile ilgili söyledikleri: "Karamanlı terimi, en eski kabul edilen anlamıyla; Karaman bölgesinin; ırk, dil ve din ayırımı gözetmeksizin bütün sakinlerini tanımlar. Sonra ilginç bir şekilde değişime uğramıştır. Bugün, eski uygarlıklarını koruyamayan Anadolu'nun Hristiyan nüfusuna, Karamanlı denmektedir. Bunlar, Rum Ortodoks dininden olmalarına karşın, Türkler'den farklı olduklarının ve şu anda yaşadıkları topraklara onlardan önce gelmiş Yunanlılar veya en azından Romalılar olduklarının bilincinde olmayan kimselerdir. Terimin değişimi; eski Kapadokya'nın Bizans'ın doğu sınırlarındaki son bölgesi olması ve bölgeye Turani kavimlerin egemenliğinin iyice yerleşmiş olması ve Yunanlı bölge sakinlerinin dillerini ilk unutanlar olması gibi olaylarla açıklanmaktadır. (...) Karamanlılar'ın geniş yarımadanın bütün bölgelerine, hatta İstanbul'un kaplılarına kadar yayıldıkları doğru bir saptamadır. Karamanlılar, bazen, onlar için *anadili* olmanın emsalsiz çekiciliğini taşıyan, galiplerin diline çok içten bir bağlılık göstermişlerdir..." H.de Ziegler, "Les Karamanlis", *Le Mercure de France*, cilt:96, no:345 (1/11/1911). Türkçe konuşan Anadolu'nun düşünsel etkinliğini kederli bir belagatla anlatan bir yazıda da, *Karamanlı* terimine yüklenen anlamların bir değerlendirmesi yapılır: "Halk kütesi Türkçe konuşuyor ve yalnız Türkçe konuşuyor. Bu bir suç mu? Pek tabii ki değil ama İstanbul'un, İzmir'in, Avrupa'nın iyi Yunanca konuşanları bu konuda öyle düşünmüyor. Onların gözlerinde, Anadolu yarım Hristiyan'dır, Yunan adına layık değildir, *Karamanlı* lakâbı onu belirtmeye yeterlidir. Karaman'dan veya başka yerden gelen, yalnız Türkçe konuşan, hiçbir zaman mükemmel bir Ortodoks olamaz. O kara dinlidir, o *Karamanlı*'dir", Constantis o Paroritès (müstear isim). "Le Patriarcat oecuménique en Asie Mineure", *Echos d'Orient II (1898-99)*, s:14. Belki de bu terime yüklenen bu olumsuz anlam nedeniyle, "Ortodoks Edebiyatı'nın çevirmenleri ve derleyicileri hiçbir zaman Karamanlı terimini kullanmadılar", Bakınız: Mefkûre Mollova, "Sur le terme Karaman et les recherches sur les Karamans de J. Eckmann", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 8-9 (1979-1980), s:202.

3- J.Eckmann, "Die karamanische literatur", *Philologiae Turcicae Fundamenta* (éds), L. Bazin, A. Bombaci, J. Deny, M.T. Gökbilgin, F.H. Scheel, Mainz 1964, cilt:II, s.819-835. Sonra M.G. Miller'in doktora tezi gelir, bu tezde bir bölümün başlığı "A Survey of the Karamanlidika Literature" olup, bakınız: M.G. Miller, *The Karamanli Texts. The Historical Changes in their Script*, Ph. D. Indiana University 1974, s:19-44. Nihayet R. Anhegger'in parlak incelemesine başvurulabilir, "Hurufumuz Yunanca. Ein Beitrag zur Kenntnis der Karamanisch-Turkischen Literatur", *Anatolica* 7 (1979-1980), s:157-202; aynı şekilde "Nachtrage zu Hurufumuz Yunanca", *Anatolica* X, (1983), s:149-164, yine aynı yazarın "Das Temaşa-i Dünya des Evangelinos-Misailidis (1781-72) als Quelle zur Karamanischen Sprach-und Kulturgeschichte", *Türkische sprachen und Literaturen Metarialien der ersten deutschen Türkologen-Konferenz (Bamberg, 3-5 Juli 1987)*, (éds) I. Baldauf, K. Kreiser, S. Tezcan, Qiesbaden 1991, içinde s:1-38.

4- Bakınız: Evangelia Balta, "Yunan harfleriyle basılmış Türk dilinde kitaplar: Karamanlidika (Yunanca)", *Historica V Fasikül*: 9 (Aralık 1988), s:213-228.

5- "Karamanlıca bibliyografyası" ve "Karamanlıca kitapların nitelikleri" aynı anlama gelen ifadeler değildir. İkinci ifade daha sınırlı bir anlam belirler. Daha aşağıda herbirinin kapsamını ve kullanımını daha ayrıntılı bir şekilde açıklayacağız.

6- Evangelia Balta, *Problèmes et approches de l'Histoire ottomane. Un itinéraire scientifique de Kayseri à Eğriboz*, İsis Yayınları. İstanbul 1997 içinde, s:246 "Les avant-propos des livres karamanlis en tant que sources pour l'étude de la "conscience ethnique" des populations orthodoxes turcophones".

Karamanlıca bibliyografya bugün için 757 değil, 752 kitabı içerir(7). Yunan harfleriyle basılan ilk Türkçe metin, Martin Crusius'un Turco-Graeciae adlı yapıtının içindeki *Gennade Scholarios'un İtirafı*'dır. Söz konusu bu yapıtla Karamanlıca kitapların başlangıç tarihi 1584'e kadar gider. Bununla birlikte Karamanlıca yayınlar ciddi olarak 1718'den itibaren başlar, bulunan en son belgenin tarihi olan 1935'e kadar gider. Türk dilinde İstanbul'da ilk olarak basılan kitap, Yunan harfleriyle basılmış, Karamanlıca bir kitaptır. Çünkü bu kitap 1718'de basılmıştır. Halbuki ilk Osmanlıca kitap 1729'de yayınlanmıştır(8). Ama bu kitaptan önce de 1727'de Ermeni harfleriyle Türkçe bir kitap, ilk Ermeni-Türk kitabı da basılmıştır(9).

I. Karamanlıca Kitapların Bibliyografyası ve Nitelikleri ile İlgili Sayılar

Bugün, Karamanlıca basımların bibliyografyasını meydana getiren 752 yapıtın tamamını, Karamanlıca kitaplar gibi düşünemeyiz. Bu rakkam, gerçekte, içinde Yunan harfleri ile basılmış ve Türk dilinde bir metin içeren bütün basım kitapların sayılmasıyla elde edilmiş, bibliyografyacıların bu şekildeki bir seçiminde ortaya çıkan bir sonuçtur. Örneğin, Karamanlıca bibliyografya; içinde Karamanlıca yayınlardan da söz edildiği gerekçesiyle beş adet basım ve yayınevi katalogunu da kapsamaktadır(10). Söz konusu kataloglar, pek doğal olarak, Karamanlıca basımlar olarak düşünülemezler. Bu durumda bibliyografya ile ilgili kayıtların kriterleri, eserin bütününe göre Karamanlıca metnin uzunluğundan da, bu eserin hitap ettiği okuyucu kütlesinden de bağımsızdır.

Daha sınırlı bir sınıflandırma da, genel olarak; Yunan harfleriyle bir Türkçe metni içeren her basma kitabın; Karamanlıca olarak tanımlanabilmesi için şu tanıma uyması öngörülmektedir: *Baştan sona kadar*, Yunan harfleriyle Türkçe yazılmış kitaplar Karamanlıca'dır. Karışık metinleri, yani bir diğer dili -örneğin Yunanca'yı- içeren kitaplar; Türkçe nitelikli kitapları derleyen listelerden -Karamanlıca değilmiş gibi- çıkarılabilirler:

1) Türkçe ve Yunanca dilbilgisi kitapları, Türkçe-Yunanca ve Yunanca-Türkçe sözlükler, Osmanlı dilini ve yazısını bilmeyenlere öğreten kitaplar ve bunların Yunanca için olanları(11).

7- Bundan sonra SD diyeceğimiz, S. Salaville ve E. Dalleggio; *Karamanlıdika. Bibliographie analytique des ouvrages en langue turque imprimés en caractères grecs*, Atina, I(1958), II(1966), III(1974) adlı eserlerinde, 1900 yılına kadar, 333 kitap saptadılar; E. Balta, *Karamanlıdika. Additions (1584-1900)*, Atina 1987, isimli kitabında SD tarafından 1900'den önceki kitaplar için tanzim edilen listeye, 163 yeni kitabı ekledi; bu kitabın ikinci cildi olan, *Karamanlıdika. XXe siècle*, Atina 1987'deki 138 kitap ise XX. yüzyılda üretilen kitaplar idi. Çok kısa zaman önce yayınlanan üçüncü ciltte; XVIII. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar yayılan bir dönemi kapsayan 122 adet bilinmeyen Karamanlıca kitap tanıtıldı. Bakınız: aynı yazarın *Karamanlıdika. Nouvelles additions et compléments, I*; Atina 1997 adlı yapıtı; bu kitap bundan sonra NAC,I olarak adlandırılacaktır. Bunların toplamı 757 kitap eder. Karamanlıca yayınlarmış gibi gözükür ama zaman içinde kütüphanelerde yapılan araştırmalarda Osmanlıca ve Yunanca yayınların söz konusu olduğu anlaşılır ve zaten isimleri de dolaylı olarak listeye giren iki kitabın bu rakamdan düşülmesi gerekir. Diğer iki kitabın da; bunlar aslında kitap olmayıp sürekli yayın olduğundan ayıklanması zorunludur. Bakınız: *Age.*, s.253-255, 259. Nihayet, bu son ciltteki, bir kitap katalogundan hareketle yeni bir kitap sayılan 75 numaradaki eser, STD'nin 281 numarasındaki eserle (1894) aynıdır.

8- H. Omont'nun *Documents sur l'imprimerie à Constantinople au XVIIIe siècle*, Paris 1895, s:5'te sözü edilen ve ne olduğu anlaşılmayan ama bizim Gennadius Kütüphanesi'nde izini bulduğumuz (BB 2759) "De l'art de l'imprimerie à Constantinople" isimli makalenin bir yerinde 1728 tarihi veriliyor. 1729 (Hicri 1141) tarihi ise; S.N. Gerçek'in *Türk Matbaacılığı I. İbrahim Müteferrika*, İstanbul 1939, s:63'de ve O. Ersoy'un *Türkiye'ye Matbaanın Girişi ve İlk Basılan Eserler*, Ankara 1959, s:38'de ilk Osmanlıca kitabın baskı yılı olarak verilmiştir. *Yazmadan Basmaya: Müteferrika, Müteferrika, Mühendishane, Üsküdar*, Haz. Turgut Kut; İstanbul, 1996, s.7, 36-37.

9- A.A. Stepanyan, *Bibliyografija knig na turetskom iazkye, napisannyh Armjanskimi bukvami*, 1727-1968, Erivan 1985, s:9 no:1. Ermeni-Türk edebiyatı üzerine bakınız: H.Berberyán "La littérature arméno-turque", *Philologiae Turcicae Fundamenta*, Age., s:809-810.

10- NAC,I,no 44 (1877), SD,no 217 (1884), SD,no 254 (1890), NAC,I,no 67 (1896), NAC,I,no 94 (1927).

11- Türkçe yazmada Yunan harflerinin kullanılması nedeniyle; bibliyografide gerçekten çok özel bir basma kitaplar kategorisi olan bu tip kitapların bütünlüğünün; mümkün olan en sistemli şekilde sayımlarının yapılmasının önemini vurgulamak gerekir. Bu sayım işini ne Türk, ne de Yunan bibliyografyacıları; her iki taraf da diğerinin işi sayarak; yapmamışlardır. Diğer taraftan bu tip basma kitaplar çok ender olarak, S. Özege'nin *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, 5 cilt, İstanbul 1971-1979 adlı kitabında zikredilir. Aynı şekilde kitapların çoğu 1863'den sonra basıldığı için, D.S. Guinis ve V.G. Mexas'ın *Bibliographie Hellénique 1800-1863* (Yunanca) kitabında da pek azı vardır. Bu kategoriye giren kitaplarda genellikle kitabın; biri Osmanlıca, biri Yunanca iki baş sayfası vardır ve bu baş sayfalardan itibaren her iki dilde de sayfalar ayrı ayrı numaralanır.

okuma kitapları, ansiklopediler, Yunanca-Türkçe konuşma kitapları ve alfabeler. Böylece 102 yayın Karamanlca bibliyografya derlemesinden çıkarılmış olacaktır. Karamanlca gibi düşünülen, kalan 23 basılı eserden 13'ünün Zaharias Hagioritis'in *Türkçe-Yunanca Sözlüğü*'nün yeni baskılarının oluşturduğunu da belirtmek gerekir.

2) Şiir derlemeleri ve Karamanlca yazılmış birkaç Osmanlı şarkısı ile Yunanca şarkıları içeren şarkı güldesteleri. Gerçekte Yunan şarkılarının derlendiği ve yalnızca; İzmir ve İstanbul kentleri bağlamında o dönem çok tanınmış olduklarından bu derlemeye girdikleri belli olan bir veyahut iki Türk şarkısı içeren bütün basılı kitaplar çıkarılmış; bu şekilde karma şarkılardan oluşan 35 derlemenin yalnızca 22 tanesi korunmuştur(12). Bu ayırımıda kriter olarak; Türkçe şarkılara ayrılan sayfa sayısının, Yunanca olanları orana alınmıştır. Yunanca şarkılara göre, yüzde olarak daha büyük veyahut en azından eşit sayıda Türkçe şarkı içeren bütün kitaplar "Karamanlca kitaplar" olarak kabul edilmiştir. Bu arada, ancak *gördükten sonra (de visu)* tanımlayabileceğim derlemelerin; yukarıda işaret edilen kriterlere göre Karamanlca kitaplar nitelenmesine girebilmeleri için; aynı şekilde Osmanlca şarkılar içerip içermedikleri kitabın adından çıkarılmaya çalışılmıştır.

3) Karamanlca bir metin içeren ama asıl dili başka olan kitaplar(13).

4) Metin kısımlarında Karamanlca yazılmış çok sayıda Türkçe terimler ihtiva eden Yunanca kitaplar(14).

Bu şekilde, bibliyografyadan 124 yayın çıkarılmıştır. Aşağıdaki tabloda on yıllık dönemler itibariyle Karamanlca basılı kitapların niteliği ile ilgili sayılar bulunmaktadır.

12- *Efterpi* (1830), *Pandora* (1846), *Armonia* (1848), *Gitar* (1848), *Nea Erotika Asmata* (Yeni Aşk Şarkıları) (1850), *Evanti* (1853), *Mecmua-i Makamat* (1856), *O Elikon fon muson* (Perilerin Helikonu) (1856), *Kallifonos Sirin* (1859), *Ta apotelesmata tu sirma* (Modanın Sonuçları) (1860), *Mecmua-i Makamat* (1872), *Yeni Şarkı* (1876), *Türkçe Yeni Şarkı*, *Kallifonos Sirin* (1888), *Asias Lira* (1908), *Hanende Yeni Usul* (1914), *Etiki simfora* (Ulusal Felâket) (tarihsiz), *Ta tragudia tis neas Karvalis* (Gelveri'nin Şarkıları (tarihsiz), *Tu Minos tu tragudi* (Benim Küçük Sevgilim İçin Şarkı) (tarihsiz), *Yeni sevdalı Şarkı* (tarihsiz), *Tecdidi vatan ihyası kahramanı hürriyet Niyazi Enver Girid, Bosh, Hersek Hürriyet vatan şarkıları* (tarihsiz), *Hareket ordusu kahramanı askerlerinin zafer destanı* (tarihsiz). Bakınız: M. Kappler'in İncelemeleri "Giovani Fanarioti e le antologie di canzoni ottomane", *Annali di Ca' Foscari, Rivista della Facoltà di Lingue e Letterature Straniere dell'Università di Venezia*, XX / 3 (1991), s:5-37; M. Bardakçı, *Fener Beyleri'ne Türk Şarkıları*, İstanbul 1993, C.Behar, "Türk Musikisinin Tarihinin Kaynaklarından: Karamanlca Yayınlar", *Müteferrika* 2 (1994), s:39-52.

13- "Gennade Scholarios'un doğru inanç ve Hristiyanların gerçeği üzerine İtrafları"nın başka yazıları da kapsayan bazı baskıları bu kapsama girer. Bakınız: M.Crosius, *Turco-Graeciae libri octo*, Bâle 1584, s:109-120; F.C.Alter *Chronique de Georges Frantzis*, Viyana 1796 ve J.P. Migne tarafından yayınlanmış *la Patrologia Graeca*, Paris 1857-1866, cilt:160, kolon 333-352. Aynı mantık yürütmesi ile ne *l'Enchiridion du patriarche de Jérusalem Chrysanthos* (1768) adlı yapıtı ne de *Babamızı*, yüz dilde bu arada Karamanlca da sunan *L'Oraison dominicale* (1898) isimli yapıtı kapsam içine alamayız. Aynı şekilde Yunanca yazılmış; yalnızca sondaki bazı sayfalarında, Yunan harfleriyle yazılmış Türk atasözleri olan bir *Nasreddin Hoca* baskısını da çıkarmamız gerekir. Bkz. M. Sabri Koz, "Bir Karamanlca Nasreddin Hoca Kitabı", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi Nasreddin Hoca Sektöyon Bildirileri*, Ankara, 1996, s.91-110.

14- A. Comnène İpsilantis, *Siyaset ve Kilise ile ilgili oniki kitap*, VII., IX. ve X. *Kitaplar*, yani İstanbul'un düşmesinden sonraki kitaplar (1453-1789), İstanbul 1870 ve aynı şekilde *Constantin Protopsaltis'in din dışı müziğinin yorumu*, İstanbul 1843.

TABLO I- Karamanlıca Kitapların Nitelikleri

Yıllar	Toplam Kitap Sayısı	Dini	Din Dışı
1711-1720	1	1	-
1721-1730	-	-	-
1731-1740	-	-	-
1741-1750	2	2	-
1751-1760	6	6	-
1761-1770	4	4	-
1771-1780	3	3	-
1781-1790	7	7	-
1791-1800	9	8	1
1801-1810	20	18	2
1811-1820	18	13	5
1821-1830	9	8	1
1831-1840	43	35	8
1841-1850	21	9	12
1851-1860	42	16	26
1861-1870	44	26	18
1871-1880	61	30	31
1881-1890	83	36	47
1891-1900	91	60	31
1901-1910	62	28	34
1911-1920	57	13	44
1921-1935	19*	9	10
Tarihsiz	15**	5	10
İmprimés détruits / Eksik Kitaplar	11	3	8
Toplam	628***	340	288

TABLOYA İLİŞKİN NOTLAR:

* Bu 19 kitabın bazıları tarihsiz basılmışlardır. Ancak bunların Yunan Bozgunu'ndan sonra Küçük Asya'dan göçenler tarafından yayınlandıklarını biliyoruz.

** Bu kitapların büyük kısmı, XIX. yüzyılın son on yılı ile, XX. yüzyılın ilk yılları arasında yayınlanmıştır.

*** Bu sayıya 17 duvar ve el ilanı da dahildir.

II. Misyonerlerin Karamanlıca Yayınları

Tablo:1'deki sayılar incelenirse; Karamanlıca kitapların bütünü içinde dini eserlerin ağırlıklı olduğu görülür. Bu arada XIX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren Küçük Asya'da faaliyet gösteren çeşitli misyoner örgütlerinin de(15) yayıncılık konusunda çok etkin olduğu anlaşılmakta-

15- K.Lamprylos Hacnikolau, *Anadolu'da Protestanlık ve misyonerler veya ülkemizde ve diğer yerlerde Protestanlar'ın davranışları ve Bütün kiliselerin Anası** ve Yunan ulusu ile Protestanlığın ilişkileri (Yunanca), İzmir 1836; M(inas) D.Ch(amudopolos), "Anadolu'da Protestan Misyonerleri" (Yunanca); *Ekklisiastiki Alitheia*, 1. yıl (1880-1), s:187-189, 1999-201, 215-217, 231-234, 257-269, 283-286, 303-305, 323-325; V.A. Mistlaklidis, "Kapadokika" (Yunanca), Pamassos 15 (1892), s:602; Anonim, "Küçük Asya'da inanç yayıcılığı tarihine katkılar" (Yunanca); *Xlenofanis 2* (1904-5), s:353-363 ve *Xlenofanis 3* (105-6), s:82-85; Paraskevadis, "Pisidya'da inanç yayıcılığı (Yunanca), *Xlenofanis 2* (1904-5), s:223-229; A.Levidis "Küçük Asya'da inanç yayıcılığı tarihine katkılar. Kapadokya'da inanç yayıcı cemiyetlerin müdahaleleri" (Yunanca), *Xlenofanis 3* (1905-6), s:114-119, 145-150, 248-255, 343-351, 403-410.

(*) *Bütün Kiliselerin Anası* tabiri ile Yunan Ortodoks Kilisesi kastedilmektedir (Çevirenin notu).

dır.. Bu konuda özellikle *British and Foreign Bible Society*(16), *Church Missionary Society*(17), *London Missionary Society*, *Prayer Book and Homily Society*, *Religious Tract Society*, *Society*(17) *for Promoting Christian Knowledge*(18) et etkinlik göstermişlerdir. Parasal olanakları fazla olan *American Board of Commissioners for Foreign Mission* da geniş bir etkinlik sergilemiştir(19). Daha sonraları Yehova Şehitleri'nin kuruluşu olan *Internationale Tractgesellschaft Hamburg*'un faaliyetleri de görülecektir. Çoğu dinî içerikli olan bu misyoner yayınları; Küçük Asya'daki misyoner okulları ve yardım örgütlerinde önemli miktarlarda (5000'e kadar) parasız olarak dağıtılacaklardır(20).

Türkçe misyoner kitapları, ilk önceleri Atina ve Syra'da ve 1870'den sonra Londra'da basılmışlardır. Bununla beraber, birçoğu da, İstanbul'da bugün isimleri iyice bilinen matbaalarda basılmışlardır. Başlangıçta, bazı kitaplar De Castro'nun matbaasında basılmış, daha sonraları, Protestan Ermeni matbaacılar büyük ölçüde bu işi üstlenmişlerdir (Aramyan, Minasyan, Boyacıyan ve diğerleri)(21).

British and Foreign Bible Society'nin ilk Karamanlıca yayınları 1826 tarihinde gerçekleşmiştir. Aşağıdaki tablo on yıllık dönemler itibariyle Karamanlıca misyoner yayınlarının sayısını göstermektedir.

Tablo:II Misyoner Yayınları	
Yıllar	Yayın Sayısı
1821-1830	7
1831-1840	22
1841-1850	3
1851-1860	6
1861-1870	11
1871-1880	35
1881-1890	21
1891-1900	40
1901-1910	18
1911-1920	14
1921	1
Tarihsiz/Eksik	3
Toplam	181

16- R.Clogg, "Notes on some Karamanli books printed before 1850 now in British Libraries with particular reference to the Bible translation of the British and Foreign Bible Society", *Mikrasiatika Chronika* 13 (1967), s:521-563; aynı yazarın "The Publication and Distribution of Karamanli Texts by the British and Foreign Bible Society before 1850:II", *Journal of Ecclesiastical History*, XIX / 2 (1968), s:57-81 ve 171-193; aynı yazarın "The Foundation of the Smyrna Bible Society (1818)", *Mikrasiatika Chronika* 14(1970), s:31-49.

17 Azmi Özcan-Ş. Tufan Buzpınar, "Church Missionary Society. İstanbul'da Tanzimat, Islahat ve Misyonerlik, 1858-1880", *İstanbul Araştırmaları* 1 (Bahar 1997), s:63-79.

18- R.Clogg, "The Bible Society in Pontos. (A note concerning the activities of the British and Foreign Bible Society in the Eparchy of Khaldia during the early nineteenth century)", *Archeion Pontou* 28 (1966-67), s:62, not:1; aynı yazarın "Some Protestant Tracts Printed at the Press of the Ecumenical Patriarchate in Constantinople:818-1820", *Eastern Churches Review* 11/2 (1968), s:15; aynı yazarın "The Publications and Distribution of Karamanli Texts, II", *adı geçen eser*, s:186-187.

19- R.Anderson, *History of the Missions of the American Board of Commissioners for Foreign Missions to the Oriental Churches*, 2 cilt, Boston 1872; P.E. Shaw, *American Contacts with the Eastern Churches, 1820-1870*", Chicago 1937; G.Augustinus, *The Greeks of Asia Minor. Confession, Community and Ethnicity in the Nineteenth Century*, Kent, The Kent State University Press 1992, s:114-122; aynı şekilde, "Enlightened Christians and the Oriental Churches: Protestant Missions to the Greek in Asia Minor. 1820-1860", *Journal of Modern Greek Studies*, 4-2 (Ekim 1986), s:129-142; Constantia Kiskira, "Küçük Asya'da Hellenizm'in tarihi için beklenmeyen bir kaynak, *Missionary Herald* dergisi" (Yunanca), *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 11 (1995-1996), s:119-123; St. Anestidis "Küçük Asya'da Amerikalı Misyonerler. Bibliyografya Dergisi" (Yunanca), *ibid*, s:375-388.

20- "Her ailenin Eski ve yeni Ahid'i alabilmesini sağlamak için; İngiltere ve Amerika'dan kısa sürede büyük paralar temin edildi", *İzmir kilise komitesinin İngiliz ve İngiliz-Amerikan misyonerleri üzerine söylediklerine yanıt* (Yunanca), İzmir 1836, s:2. Aynı şekilde bakınız: İ.T.Pambukis, *Pederimiz, Türkçe konuşan Yunanlılar'ın edebiyatında dinî kitapların içeriği üzerine birkaç sözcük* (Yunanca), Atina 1961, s:22. İncil Cemiyeti'nin Karamanlıca yayınlarının baskı sayıları için bakınız: R.Clogg, "Notes on Some Karamanli books" *adı geçen eser*, s:549-550 ve aynı şekilde "The Publication and Distribution of Karamanli texts, II", *adı geçen eser*, s:171 ve arkası.

21- Misyoner yayınları basmakla görevli Ermeni matbaacılar üzerinde, bakınız: R.Anhegger, "Hurufumuz Yunanca", *A g e*, s:173. Matbaacılar Ermeniler'in genel olarak katkıları üstüne, bakınız: *Les Arméniens et l'imprimerie*, İstanbul 1920.

Bu yayınlar, Karamanlıca kitap üretiminin % 29'unu oluşturmaktadır. Daha önce de belirttiğimiz gibi bu kitapların büyük çoğunluğu dinî yapıtlardır. Bu kitapların 40 kadarı okul çocukları için ilahiler ve eğitici öykülerdir. Patrikliğin yayınladığı yalnızca 30 kitaba karşı (1846'ya kadar 24 ve XX. yüzyılda 6)(22); misyonerler tarafından yayınlanan dinî nitelikli kitapların sayısı 140 olup; bu sayı Karamanlıca dinî kitapların % 41'ini teşkil eder. Misyonerlerin yoğun yayın etkinlikleri özellikle 1871-1880 ve 1891-1900 yıllarında gözlemlenir; XX. yüzyılda 36 kitap yayınlanmasına karşın XIX. yüzyılda toplam 145 kitap yayınlanmıştır; bu arada Yehova Şahitleri'nin 8 broşürü de 1912 ve 1915 arasında yayınlanmıştır.

III. Karamanlıca Kitapların Niteliklerinin Dönemlere Göre İncelenmesi

1826'da misyoner yayınlarının ortaya çıkması Karamanlıca kitapların niteliğinde bir kesiklik yarattı. 1821-1830 on yılı; genel özellikleri her on yılda yayınlanan kitapların az sayıda ve dinî nitelikte olmasıyla belirlenen bir dönemi kapattı. Tablo:1'deki rakamlar XVIII. yüzyılda - aslında bu yüzyılın ortasında başlayıp yüzyıl sonunda biten- her on yıllık dönemde 10 adetten daha az yayın yapıldığını göstermektedir. Aksine, XIX. yüzyılın ilk iki on yıllık döneminde bu sayı iki misline çıkmıştır. İki bölüm arasında sınır teşkil eden, Yunan İsyanı yıllarında, 1821-1830 arasında 9 kitabın yayınlandığı görülmektedir ki bunun 6'sı misyoner yayınıdır. XIX. yüzyılın dördüncü on yılı Karamanlıca kitaplarda ikinci bir dönemi başlatmaktadır. Bu dönem, en üst noktasına aynı yüzyılın son on yılında erişilecek on bir yayın sayısı artmasıyla dikkatleri çekmektedir.

Bu yorumun sonucu olarak, eğer yayın sayısını kriter alırsak; Karamanlıca kitapların niteliklerini iki ayrı dönemde(23) inceleyebiliriz; bu dönemleri aşağıda daha ayrıntılı olarak araştıracağız.

IIIa. 1751-1830

Bu yıllar arasında 70 dinî ve 9 adet din dışı kitap yayınlandı. 1800'e kadar yalnızca dinî kitaplar basıldı. Bununla birlikte iki din dışı metin de bu arada görüldü. Birincisi atasözleri ve benzerlerini içeren bir kitapçıktı; ikincisi ise *Abraham'ın Fedakârlığı* isimindeki bir Girit dramının Türkçe çevirisi idi (1793). Bu ikinci kitaba daha sonra *Képhro kenti başpiskoposu Aziz Grégentios'un Yahudi Ervan ile dinî konuşmaları* adlı kitap eklendi (1800)(24). XVIII. yüzyılda yayınlanan 32 kitaptan 17 tanesi, aşağıda isimlerini vereceğimiz altı kitabın ikinci ve üçüncü baskılarıdır: *Ruh afietliği* (1776, 1782, 1794), *Yeni Hazine* (1746, 1756, 1795, 1796), *Cümle senenin Kıryakilerine* (pazar günü) (1756-1795), *İmanı mesihi* (1718, 1743) *Kudlü-Gülzar-i serifiyaretnamesi* (1758, 1780, 1799), *Psautier* (1764, 1767, 1782). XIX. yüzyılın ilk onuncu yılında da bu kitapların yeni baskıları yapıldı(25), bu arada, elli yıllık dönem içinde beş ayrı yayın da görüldü. 1830'a kadar, toplam 79 yayının, 35'ini 11 kitabın yeni baskıları oluşturdu. Burada, Türk egemenliği altında, XX. yüzyılın ileri bir tarihine kadar yayınlanan Yunanca kitapların da

22- Kyriaki Mamoni, 2Evrensel Patrikliğin Misyonerlere Karşı Savaşları (Kilise Maneviyat Komitesi, 1836-1838)" (Yunanca), *Mnimosyni* 8 (1980-81), s:190-192.

23-R. Anhegger, Karamanlıca bibliyografya için bir başka dönemlere göre bölümlenme öneriyor: a) 1718-1818), b) 1819-1900; Anhegger'in bir diğer sınıflama önerisi de şöyle: dini kitaplar, pratik kitaplar, edebî kitaplar. Bakınız: "Hurufumuz Yunanca", *adı geçen eser*, s:174 vd.

24- SD, 29 ve 30 numaralı kitaplar. *Abraham'ın Kurbanı'nın* bu Karamanlıca çevirisi için bakınız: Pinelopi Stathis, "Karamanlıca bibliyografyada *Abraham'ın Kurbanı*" (Yunanca), *Mesai onika kai Nea Hellinika* 4 (1992), s:161-176.

25- *Ruh afietliği* (1806), *Baharı heyat* (1783, 1806), *İptila kelami cana kifayetlu* (1753, 1806, 1807), *Kolay iman nasiyeti* (1753, 1806), *Yeni Hazine* (1804), *Cümle senenin kıryakilerine (pazar günü)* (1805), *Gülzarı-ı imanı mesihi* (1803), *Hacetname kitabı* (1756, 1802, 1809), *Simavi bahçe donanması* (1783, 1806), *Psautier* (1810, 1827).

bir niteliğini oluşturan, göreceli olarak az sayıdaki geleneksel kitapların çok sayıda yeni baskılarının yapılması olayına benzer bir durum ortaya çıkmaktadır(26).

Bu dinî yapıtlar; din dersleri kitaplarını, azizlerin hayatlarını anlatan kitapları, Psautier'yi (elli yılda 5 kez basılmıştır) ve Kudüs'ün, Sina Dağı'nın ve Kykkos Manastırı'nın Proskyneter'lerini kapsamaktadır. Bütün bu tekrar tekrar yayınlanan kitaplar, din dersi veren veya dinî törenleri anlatan ve aynı dönemde Yunanca konuşanların okudukları Yunanca olarak yayınlanmış çeşitli dinî eserlerden alıntı yapılmış kitaplardır. Örneğin *Iptila Kelami Cana Kifayetlu* (1753) kitabının, A.Varouchas'ın, *Kurtarıcı'nın sevgisi üzerine ruha yararlı nutuklar* isimli eserinin bir çevirisi olduğu (ilk baskısı 1711) ortaya çıkmıştır. *Yılın bütün pazarları için öğreti ve çağrılar* adlı yapıtın ise, yirmiden fazla baskı yapan Yunanca, A.Landos'un *Kyriakodromion'u* ile ilgisi vardır(27). Bükreş'te *Talim mesihi ortodoks muumun imanımızın* adlı kitabın çevirisine benzeyen bir Karamanlıca kitaba rastlanmıştır (1768). Bu Karamanlıca yapıt, 1682 ile 1820 arasında 17 kez basılan bu kitabın Yunan halkı arasında iyice yayılmasından sonra Karamanlıca'ya çevrilmiştir(28). Karamanlıca 1785'te basılan *İtiraflar kitabı*, Nicéphore Paschalis'in *Exomologitarion* isimli kitabının çevirisidir (ilk baskısı 1673). Bu kitap, kilise ile ilgili kutlamalar ve dinî törenlerde gerekli olan hususları yanıtlamakta Yunanlılar'a yardım etmek için yazıldığı gibi aynı zamanda okuma yazma öğrenimi için didaktik bir el kitabı ve bu dönemin ortalama bir insanının gereksinimi olan; ayini izleyebilme, basit hesapları yapabilme, bir mektup yazıp, bir kontrat veya vasiyete imza atabilmesini öğreten bir yapıttır.

XIX. yüzyılın ilk yirmi yılında, Karamanlıca dinî kitapların niteliği; özellikle Yunanca'da üst üste baskı yaparak ünlenen kitapların çevirisi olan yeni yapıtların yayınlanmasıyla zenginleşmiştir: *Lausaikon, İnciler veya Jean Chrysostome'in söylevleri, Tövbe kapısı, Kudüs Proskynétaire'i, Athos-Dağı Proskynétaire'i*, vs.

Karamanlıca kitap yayınının bu ilk döneminde, yalnızca 9 adet dinî olmayan kitap yayınlandı; bunların 5 tanesi Zaharias Agioritis'in *Sözlük* kitabının yeni baskıları idi(29). Diğerleri tarihsiz atasözleri kitapçığı (XVIII. yüzyıl) ve *Efterpi* isimli müzik antolojisi (1830) ve Kayseri'li Anastas Karayulafoğlu'nun 1819'daki ilk çevirisidir(30): Bunlardan biri D.Pyrrhos'un *Çocukların davranışı* (1810)'nın çevirisi olan *Sapilere fazilet kılavuzu*, diğeri Aristo'dan *Physiognomonica*'dır.

Bu dönemde, Venedik'te basılmış *-Esopé Masalları, Bergère vs.-* gibi eğlenceli Yunanca kitapçıklar, XVIII. yüzyılda Yunanlılar arasında büyük beğeni görmelerine karşın, Karamanlıca'ya çevrilmemişlerdir. Bunun açıklaması basittir: Bu dönem içinde yayınlar, tek taraflı olarak kilise çevrelerince kontrol edildiğinde böyle kitapların yayınlanması olanaksızdır. Örneğin Karamanlıca kitap yayıncılığının başlıca girişimcilerinden Nikodimos Agioritis'in(31) bu konudaki düşüncelerini biliyoruz: *Pédalion (Dümen, 1800)* adlı yapıtının Yunanca baskısında, o zamanlar okulun bütün edebî ve din dışı eserleri; sapkın ve dinsiz kitaplar olarak mahkûm ediyordu: "Aynı şekilde sapkın kitapları okumamamız gerekir; aşk romanlarını, örneğin *Erotocritos*'un, *Erophili*'nin *Bergère*'in vs.'nin şiirlerini okumayıp elimizin tersi ile itmemiz gerekir.

26- Yunanca kitap üretiminin bütünü içinde bu yeni baskıların yüzdesi için, bakınız: Ph. Iliu, Yunan Bibliyografyasına eklemeler, I (Yunanca), Atina 1973, s:29-30.

27- A. Landos, *Kyriakodromion*: 1957 ile 1805 yılları arasında 22 kez basılmıştır. Bu bilgi Ch. Patrinelis'in *Türk egemenliği altında Yunan kitapçılığı (1476-1820), Ders özetleri* (Yunanca), Selanik 1994, kitabı s:67'den alınmıştır.

28- *Adı geçen eser*, s:67.

29- Zaharias Agioritis'in *Türkçe-Yunanca Sözlüğü*: 1804, 1805, 1812, 1817, 1819.

30- S.A. Hudaveroğlu-Theodotos, "Türkçe Yunan Edebiyatı 1453-1924" (Yunanca), *Epeteris Hetairias Byzantinon Spoudon* 7 (1930), s:303.

31- Özellikle Karamanlıca bir kitap olan *Ruha çok gerekli kitap...*, İstanbul 1799'un yazarı, Nikodimos Agioritis'in yaşamı ve eserleri üzerine, bakınız: S. Eustretheadis, "Nikodimos Agioritis (Yunanca), *Makedonika I(1940)*,s.38-57 ve Th. Dionysiatou, *Aziz Nikodimos Agioritis, yaşamı ve eserleri, 1749-1809* (Yunanca), Atina 1859.

Halima Bertoldo, Kelin veya eşeğin broşürü gibi uygunsuz ve soytarıca kitaplar da aynı şekilde okunmamalıdır... Bunlar Hristiyanlar'a kötülük eden kitaplardır. Böyle kitapları yazan veya basan, satın alan, okuyan veya dinleyen herkes çok günah işler ve doğru yola girmeleri gerekir.”(32)

Bu dönem yayıncılığına egemen olan iki isim; Pisidiya yahut Antalyalı Serafin(33) (Ankara Metropoliti Serafin, veya Kykkos Manastırı Keşişi Serafin de denir) ile Céserée’li veya Kayserili Zaharias Agioritis’tir. Birincisi 1718 ile 1800 arasında yayınlanan 18 kitabın 13’ünü çevirmiş ve yayınlamıştır(34). İkincisine gelince 1802 ve 1832 arasında basılan 17 yayında adı görülmüştür(35).

Bu dönemde, Karamanlıca kitapların çevirmen ve yayıncıları genel olarak din adamları, özel olarak da metropolit ve keşişlerdir(36). Bunların öncüsü olarak Inebahtı (Naupacte) ve Narta (Arta) Metropoliti olan N.Navromatis’i düşünmek gerekir(37). Karamanlıca ilk kitap yayını olan *Gülzar-i imanı mesihi* ona atfedilmektedir (1718). Bu yazar ve yayıncılar arasında laik A. Karayulafoğlu tek istisnadır.

Yukarıda da işaret edildiği gibi, bu dönemde yayınlanan kitapların hemen hemen hepsi dinî kitaplardır. Kitapların başlıklarında ve özellikle önsözlerinde yayıncı ve çevirmenler, amaçlarının Anadolu Hristiyanları’nı aydınlatmak olduğunu belirtirler; “çünkü onlar Yunan dilini unutarak, kilisede okunan dualardan hiçbir şey anlamamakta ve Allah’ın yolundan uzaklaşmaktadırlar”(38). Yazarların veya daha doğru bir deyişle çevirmenlerin amacı, bu yolla Küçük Asya Hristiyanları’nı, dinî görevleri ve kilise dogmaları hakkında iyice eğitmektir. 1896’da Kapadokya üzerine yayınlanmış bir etnografik araştırmadan alınan şu satırlar çok aydınlatıcıdır: “Bütün Kayseri yöresinde egemen dil devlet dili olduğundan (Türkçe), ama ayinler ve bütün diğer kutsal merasimler de Yunanca yapıldığından; bu törenlerde ne kilise ilahileri ne de bunları söyleyen papazlar işitilir. Bu böyle olunca doğal olarak, bütün tören sırasında, isteyerek veya değil ama durmaksızın “*Kyrie eleison!*”, “*Parasch!*” (bize ver..!) ve daha sık olarak “Amin” diye bağırarak bir halk da yoktur. Bu toplantılardaki halkı bir tarafa bırakın, hatta papazlar bile bu törenlerden kesin olarak bir şey anlamazlar. Ayinin dışında da İncil’i, Havarilerin İşleri’ni okumak ve evlilik kutsanmasını da bildikleri bir dilden izleyebilmek için; üzerine bildikleri dile çevrilmek yazılmış tabaklanmış deriden parşömenleri kesin olarak sağlamak zorundadırlar ve bunlar

32- Ph. Iliu, adı geçen eser, s:34-35.

33- D.E. Danieloğlu, *Anadolu’da Edebi Rönesans’ın öncüleri (Özellikle Küçük Asya’da). Serafin, Ankara Metropoliti* (Yunanca), İstanbul 1865, s:24; K.Sathas, *Yeni Yunan Edebiyatı. Bizans İmparatorluğu’nun düşüşünden, Ulusal İsyanı kadar; edebiyat alanında parlayan Yunanlılar’ın biyografileri. 1453-1821* (Yunanca), Atina 1868, s:515-516; A. Dimitrakopoulos, *Constantin Sathas’ın Yeni Yunan Edebiyatı’na eklemeler ve düzeltmeler* (yunanca), *Ecclésiastiki Alitheia*, 8. yıl (1888), s:200. Bu konuda şu yazıya da bakabilirsiniz: F. Mihalopoulos, “Bir gazetenin yüzüncü yıldönümü, 1851-1951. Küçük Asya Yunanlıları’ı için Türk dilinde basılmış ve Yunanca yazılmış, Türkçe konuşan *Anatolie*. Ankara Metropoliti Serafin ve gazeteci Evangelos Misaelidis. Yunanca basım tarihinin bilinmeyen bir sayfası” (Yunanca), *Embros* gazetesi, 6 aralık 1951.

34- Serafin’in yayıncılığını üstlendiği kitaplar: *İptila kelami cana kifayetli, Kolay iman nasiheti. (1753), Hacetname kitabı, Yeni Hazine, Cümle senin kiryakilerine cevap ve nasaatlar (1756), Kutlüşeriti... Ziyaretnamesi (1758), Psautier (1767); Naklyet ve beyantır azımatlu pederimiz Klimentos (1776); Azim padişah manastır kykkonun (1782), (1783); Siman bahçe donanması, Bahar-ı hayat Aziz Gregentios’un din mucenesi (1800).*

35- *Hacetname kitabı (1802); Türkçe-Yunanca sözlük (1804-1805); Simavi bahçe donanması (1806); sevgi üzerine çağrılar (1806); Kolay iman nasihati (1806); Apostoloslam...(1806); Ayanoroz’ın Kitabı (1806), Lausaikon (1806); Bahar-ı hayat (1806); Aziz Ayanoroz’ın kitabı amelleri ve mektupları (1811); Leron Apantisma (1812); İptila Kelami Türkçe-Yunanca sözlüğü (1812);-Synaxaire (1818); Aziz Apostolosların amelleri ve mektupları (1818); Türkçe-Yunanca sözlük (1819); Hacetname Kitabı(1832); Türkçe Yunanca sözlük (1846).*

36- Papa Hrysaifis, Kayseri’de keşiş; Parthénios Metaxopoulos, Sumela Manastırı’nda keşiş; Néophyte, keşiş; Ignace Sarafoglio, Abraham papaz; Germanos, keşiş sonra Kayseri Metropoliti, vs. Bakınız: SD, no:30, 11, 10, 20, 27, 38.

37- Bakınız: G.G. Ladas, “Naupacte ve Arta Metropoliti Néophytos Mavromatis. Küçük Asya Yunanlıları nezdinde dinin ve etnik duyguların yayılmasında katkıları” (Yunanca), *O Syllectis I* (1947), s:33-44.

38- SD, no:2, SD, no:5, SD, no:11 önsözlerine örnek olarak bakınız.

kendileri için vazgeçilemez gereçlerdir(39).

Bütün bu dönem sürecinde, yayın merkezi Venedik'tir. 1819'a kadar basılan 43 Karamanlıca kitap; orada tab edilmiştir(40); zaten Antalyalı Serafin'in yayınları ve Zaharias Agioritis'in *Türkçe-Yunanca sözlüğü* de Venedik basımevlerinde basılmaya devam edecektir. İstanbul'da 1764'de, Patrikhane Matbaası'nda ilk Karamanlıca kitap basılacaktır. Patriklik tahtına çıkmasından hemen sonra, I.Samuel(41), matbaa atölyelerini yeniden açmak için girişimde bulunmuştur. Bibliyografik olarak izlenen ilk yayın müteakip yıl bu matbaada basılmıştır: 1764'te Karamanlıca *Psautier*. Evrensel Patrikhane'nin Karamanlıca yayınlarla ilgilenmesinin geçmişi XVII. yüzyılın başına kadar gitmektedir. Patrikhane'nin bu ilgisi çerçevesinde, N. Metaxas'ın(42)çabalarının yerini alması gereken katkısı ve desteğinin sonucu olan girişimler XVIII. yüzyılda -sınırlı ölçüde- sonuçlar vermiştir. Aslında, Evrensel Patrikliğin resmi organı olan Patrikhane Matbaası ancak daha sonraları, XIX. yüzyılda, bu tip yayınları basabilecek ve dağıtabilecektir. Böyle bir matbaa kurulması girişimini başlatan Kilise'nin bu yöneliminin tarihini tam olarak bilemiyoruz; fakat her halükârda 1798 yılının ortasında, Kilise bu tesisin kurulmasına karar verdiği zaman; birinci görev döneminde olan (19 Nisan 1797 - 18 Aralık 1798) VI. Grégoire patrikti(43). 1798-1821 arası bu matbaanın etkinliği sürmüştür; araştırmalar(44), bu basımında 14 tanesi Karamanlıca olmak üzere 112 adet bibliyografya konusu kitabın izini bulmuştur. *Muumun ve lekesiz imanınızın taalimi* (1817) adlı kitabın önsözünü izleyen bölüm; İstanbul Patrikliği'nin bu konudaki politikasının iyi bir tanığıdır: "Böylece, çocuklarının iyiliği için her zaman uyanık ve dikkatli olan, bütün Ortodokslar'ın anası, İsa'nın büyük Kilise'si, yalnızca konuşulan Yunanca (*kathomiloumeni*) ile yazılmış çeşitli öğretici eserler değil; aynı zamanda, bugünkü Yunan lehçesini *kathomiloumeni* (= gündelik konuşma) konuşmayan, Küçük Asya bölgelerinde oturan Ortodoksların yararı için Yunan harfleri ile Türkçe kitapları da muntazaman yayınlamaktadır(45)."

39- S.Zervoudakis. "Kayseri'ye bağlı Kapadokya'nın ayrı kalmış bölgelerinde oturan Ortodoks Hristiyanlar'ın âdetleri, görenekleri, işleri ve giysileri" (Yunanca), *Xénophanis I* (1896-1904), s:380. Aynı şekilde Sp. Lampros'un "XV. yüzyılda Yunan dini ve kiliseleri üzerine not" (Yunanca), *Neos Hellenomnimon* 7 (1910), s:366'da zikredilen XV. yüzyıldan kalma şu nota bakınız: "Notandum est, quod in multis partibus Turcie reperiuntur clerici, episcopi et arci episcopi, qui portant vestimenta infidelium: et locuntur linguam ipsorum et nihil aliud sciunt in greko proferre nisi missam cantare et evangelium et epistolas. Alias autem orationes multi dicunt in lingua Turcorum".

40- 1700-1820 döneminde, Yunanca kitapların toplam üretiminin % 66'sı üç Venedikli basımevinden yani Glykis, Théodossiou ve Sarros'dan çıkmıştır. Bunlara İtalyan basımcı Bartoli eklenebilir. Glykis basımevi 36 ve Bortoli 8 Karamanlıca kitap basmışlardır. Bakınız: G. Veloudis, *Venedik'te Glykis basımevi (1670-1854), Türk egemenliği döneminde Yunanca kitapların incelenmesine katkı*. (Yunanca), Atina 1987 (Çevrilmiş baskısı ve doktora tezi: *Gas griechische Druckund Verlagshaus "Glikis" in Venedig (1670-1854). Das griechische Buch zur Zeit der Türkenherrschaft*, Wiesbaden 1974).

41- Bakınız: N.Skiadas "İstanbul'da ikinci (üçüncü?) Yunanca matbaa ve Patrik Samuel Hanceri" (Yunanca), *Nea Hestia* 88 (1970), s:882-885.

42- R.J. Roberts, "The Greek Press at Constantinople in 1627 and its antecedents", *Transactions of the Bibliographical Society. The Library* (Mart 1967), s:13-43 içinde. Evro Layton, "Nikodemos Metaxas, the first Greek Printer in the Eastern World", *Harvard Library Bulletin*, XV (1967), s:140-168. L.Augliera, *Libri politica religione nel Levante del Seicento: la tipografia di Nicodemo Metaxas primo editore di testi greci nell'Oriente ortodosso*, Venedik 1996.

43- N. Skiadas, "Patrik VI. Grégoire'in basımevi ve yayınları" (Yunanca), *Nea Hestia*, cilt: 100 (976), s:880-890.

44- *Psautier (1764), Vivlim psihofeletaton (Ruha çok gerekli kitap) (1799), Sofos Solomon'un parimiaları (akıl Süleyman'ın atasözleri) (1799), Aziz Grigentios'un din mücelesi, Yahudi Ezvanılan (1800), Gülzar-ı iman-i mesihi (1803)-(1807), Sinod (Din işleri kurulu) İptila Kelâmu cana kiyafetlu mektubunun... açıklanması (1809), Altın oluk (1815), Simeon Teologos (1815), Günahlar hakkında öğretisi (1816), Muymun ve lekesiz imanımızın teslimi (1818), Nikaforos Teotokis'in kirya kodromimu(1820)- (1817), Tövbe kapısı (1818), (1819), Peterimiz Altın ağızlı Oannis'in dinsel söyleşileri (1820)*. Yayınları ve yönelimleri açısından, Patrikhane Matbaası'nın çalışmalarının tarihsel bir diyağramı için, bakınız: G.D. Boko, "Anadolumuz'un topraklarında ilk Yunan matbaaları (1627-1827). (Yunanca), Atina Üniversitesi'nde doktora tezi 1986, s:128-161. Bu yapıtın 462-465. sayfalarında 1798-1821 arasında Patrikhane Matbaası'nda basılan kitapların bir listesi bulunmaktadır.

45- SD, no:44.

III b. 1831-1935

Küçük Asya'da, İncil Cemiyeti'nin görünmesi, Karamanlıca kitaplarda ikinci dönemi başlatır. Bu iki dönemin arasındaki zaman dilimi olan on yıl, Yunan İhtilali'nin olduğu yıllardır; ve bu yıllarda Karamanlıca kitap yayını iyice durağandır(46). Bu ikinci dönem, Küçük Asya'daki Yunan Bozgunu'nun az öncesi yani XX. yüzyılın ikinci onyılında biter. Son Karamanlıca kitaplar; Atina, Selanik, Drama ve Makedonya bölgesinin diğer kentlerinde; mübadele sonrası göç ve Yunanistan'a göçmenlerin yerleştirilmesinden sonra yayınlanacaktır.

Karamanlıca kitapların üretiminin ilk yüzyılı ile karşılaştırıldığında, bu ikinci yüzyıl, yayın sayısındaki hızlı artışla belirginleşir. Gerçekten de yalnızca 21 kitabın yayınlandığı 1841-1850 yılları dışında her on yılda ortalama 55 kitap yayınlanmıştır. Toplam olarak bu dönemde 549 yayın gün ışığına çıkmıştır; bunlardan 270 tanesi dinî, 279 tanesi din dışı kitaplardır. Bu rakamlar, din dışı kitapların, dinî kitaplara göre daha çok olduğunu gösteriyor. Bu arada dini yayınların sayısının fazlalığının, misyoner örgütlerin yoğun etkinliğiyle açıklanabileceğini de belirtmemiz gerekiyor. Onyıllar boyunca bu etkinlik gitgide azalacak (Bak: Tablo:2) ve dinî olmayan kitaplar dinî kitapları adet olarak çok geçecektir (Bak: Tablo: 1)(47).

Dini Kitaplar

Bu dönemin ilk yirmi yılında, Rum Patrikliği daha önce de isimlerini verdiğimiz kitapları yayınlamayı sürdürdü. Ama İncil Cemiyeti'nin yayınları ortaya çıkmaya başlayınca; Lutherci söylemlerden Küçük Asya Hristiyanları'nı korumanın ilkg örev olduğuna karar verildi. Bu bağlamda 1839'da Kayseri Metropoliti Paisios, *Doğru dinin talimi ki tarihte 1765 Moska mitropolitulu... Platon* adlı yapıtını çevirdi(48). XIX. yüzyılın ortalarında, İncil Cemiyeti'nin 32 yapıtına karşılık, 24 adet Ortodoks yayını görülmektedir. Bunların çoğu akait kitapları, dua kitapları ve Kutsal Kitaplar'ın yorumlarıdır. Bu yüzyılın ikinci yarısında, dinî kitapların çeşitliliği, yeni akait kitapları ve protestanlara karşı yergi kitapları ile zenginlik kazanır: *Tekzip-ul Protestan (1876)*, *Hami-i Ortodoxia (1883)*, Teknepoulos'un yazdığı *Aldatanlar ve Aldatılanlar (1898)*(49). Bu yayınlara paralel olarak, misyonerlerce bedava dağıtılan(50) kitapların etkisini dengelemek için dinsel törenlerle ilgili kitapların (İncil, Havariler'in işleri, Psalmler) yayınına da hız verildi. Bu yıllarda 9 baskı yapan *Yerusalem Ziyaretnamesi (Kudüs Hacısının Kitabı)* ve 6 baskı yapan *Aziz Alexios* gibi pek çok baskı yapan dini şiir kitapları da görüldü(51). Geleneksel dinî kitaplar alanında *İbadetname* onaltı yayın ile en başta gelir(52). Dinî şiirleri yayan popüler baskılarıyla; onlar, dağıtımda da zirvede olduklarına inanmamız için birçok neden olan bir

46- Yunan İhtilali'nin bu yıllarında aynı şekilde Yunanca kitapların yayınında da büyük bir düşüş görülmektedir. Bakınız: F. Iliou, "Yunanca kitapların dağıtımı" (Yunanca), *O Politis* 13 (1977), s:63.

47- 1841-1850-1851-1860, 1861-1870, 1881-1890, 1901-1910 ve 1911-1920 onyılları söz konusudur.

48- Bakınız: Kyriaki Mamoni, Adı geçen eser, s:192; aynı şekilde, "Patrik VI. Grégoire ve Kayserili Paisios'un Platon Moschas'ın *Ortodoks Didascalie*'sini Karamanlıca'ya çevirisi" (Yunanca); *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 7 (1988-1989), s:129-140. Aynı Paisios, Nikiforos Teotokis'in *Kyriakodromion*'unu çevirmiştir. (1817). Paisios üzerine bakınız: M. Gedeon, *Patrikhane Jurnalleri. Kilise Tarihimizden Haberler, 1500-1912* (Yunanca), Atina 1938, s:409; aynı yazarın, *Bir Vak' anüvisin Nolları (1800-1912)* (Yunanca), Atina 1932, s:224.

49- "Bu yıllarda Amerika'dan misyonerler geldi ve Moutalaski'de okullar, hastaneler, kiliseler açtılar ve insanları Protestan olmaya teşvik ettiler. Amerika'ya, orada ilahiyat eğitimi görececek Ermeni bursiyerler gönderdiler ve Ermeniler ve Rumlar nezdinde kendi inançlarını yaymak için çaba harcadılar (...) 800 Ermeni ailesi bu sapkınlığı kabul ederken yalnızca 4 veya 5 Rum ailesi Protestan oldu. Bu arada kuzenimin kitabı *Aldatanlar ve Aldananlar* ortaya çıktı ve her yerde dağıtıldı; bu kitap Anadolu halkının inancını korumasında büyük etken oldu". J. Teknopoulou'nun Karamanlıca kitabından alıntılanmıştır, *Biyografim* (Küçük Asya Etütleri Merkezi, ms CAP 34, A/A 267, G. Mavrochalyvidis'in çevirisi), s:154 ve 157.

50- Moutalaski'de Protestan olan P. Sirinidis, American Board'un misyoner broşürlerini dağıtan herkese dolar olarak ödeme yaptığını söylüyor. Bakınız: P. Sirinidis, *Kısa Otobiyografi* (Küçük Asya Etütleri Merkezi, ms CAP 18 A/A 114).

51- *Yerusalem Ziyaretnamesi (Kudüs Hacısının Kitabı)* (1862, 1866, 1873, 1892, 1905, 1907, 1914 ve tarihsiz iki baskı); *Aziz Alexios* (1905, 1907, 1929 ve tarihsiz üç baskı).

52- *İbadetname* (1836, 1852, 1862, 1871, 1878, 1884, 1885, 1887, 1894, 1896, 1903, 1905, 1908, 1911, 1914, 1921).

yayın türü oluşturlar.

Bunun ötesinde geleneksel dinî kitaplarda; XIX. yüzyılın sonuna doğru birkaç tane daha kültürlü kişilere hitap eden kitaba rastlanmaktadır. Örneğin L. Melas'ın eserleri olan *Üç Patrik (1886)* ve *Hristiyan Duaları* böyle kitaplardır. Nihayet, aynı dönemde orijinal yapıtlar da görülmüştür. Bunlar Kapadokya'nın okumuş kişileri tarafından yazılmış; yöresel tarihle ilgili ve büyük çoğunluğu bölgedeki manastırları ve başpiskoposluk kentlerini konu alan yapıtlardır. Bunlara örnek olarak I. Kalfaoğlu'nun *Zincirdere Karyesinde Bulunan Ioannis Prodromos Manastırı (1898)* ve I. Ioannidis'in *Kayseri Metropolitleri (1896)* adlı kitaplarını verebiliriz. XX. yüzyılda akaid kitapları ile dinî törenlerle ilgili kitapların yayımı sona erer. Son onyıllarda dinî yayınlar olarak ancak kutsal şiirler, dua kitapları ve A. Ambrazis'in *Haham İzak (1902)*, *Kudüs'ün Tarihi* ve I. Limnidis'in *Athos Dağı* gibi bazı daha kültürlü kişilere hitap eden eserlerinin çevirileri görülür(53)

Din Dışı Kitaplar

İlk din dışı Karamanlıca kitabın XIX. yüzyıl başında görüldüğü ve bunun da Zacharias Hagiortitis'in *Türkçe-Yunanca sözlüğü* olup birçok kez basıldığı daha önce belirtilmişti. Bu dönemin ilk yirmi senesinde 20 adet dinî olmayan kitap yayınlandı (Bak: Tablo 1); bunların 4 tanesi şiir antolojisi(54) ve 2 tanesi söz konusu *Sözlük*'ün yeni baskıları idi(55). Geri kalanları ise ansiklopedik ve genel kültürle ilgili kitaplarla dil ve ahlak ile ilgili eserler ve pratik muhasebe ve yazışma bilgileri veren kitaplardı. Bu dönemde bir de ilk kez olarak tıbbî öğütler veren Karamanlıca bir kitap; kolera üzerine bir risale yayınlandı (1848). Bu arada, o zamanlar dağıtımda olan 6 din dışı kitabın(56) çevirmen ve yayıncısı Agapios Papazoğlu'nun *Büyük İskender* adlı kitabını da belirtmek gerekir. Din dışı kitapların bu uyanma döneminin sonunda Evangelinos Misaelidis tarafından 1844'te İzmir'de *İstikdaf*(57) yayınlandı. Misaelidis 1851 yılının başında İstanbul'a yerleşti ve orada Karamanlıca yayıncılık alanında başat bir rol oynadı.

Din dışı Karamanlıca kitap yayıncılığı XIX. yüzyılın ikinci yarısında yoğunlaştı ve bu eğilim sonuna kadar devam etti. Bu dönem için saptanan hususlar şunlardır:

a) Daha önceki dönemde de görülen halk için yazılmış yapıtlarda bir artma olmuştur. Bu kitapların başlıcaları şu konuları kapsıyordu:

- günlük hayatla ilgili kitaplar (pratik hekimlik, muhasebe, tarım)
- genel kültürle ilgili kitaplar (coğrafya, doğal bilimler, tarih, ansiklopedik bilgi kitapları, yıllık vs.)

b) Edebî eserlerin görülmesi

1851'de Türkçe konuşan Yunanlılar arasında daha önceden yayılmış benzeyen *Binbir Gece Masalları*'na karşılık olmak üzere(58) *Heliodoro'un Habeşlisi* yayınlandı. 1854'te E. Misaelidis *Ezop Masalları*'nı ve *Geneviève*'i yayınladı; bir yıl sonra da Karamanlıca olarak *Robinson Crusoe*'yi bastı(59). Yabancı dildeki edebî eserlerin çevirisine 1851'de *Konfiçyüs'ün Sosyal*

53- *Athos Dağı Tarihi (1901)* ve *Kudüs (1902)*.

54- *Pandora (1846)*, *Armonia (1848)*, *Gitar (1848)*, *Yeni Aşk Şarkıları (1850)*.

55- 1838 ve 1846 baskıları söz konusudur.

56- *Pitiya (1840)*, *Ponsianos (1840)*, *Çeşitli konuşmaların mecmuası (1840)*, *Makedonyalı İskender (1843)*, *Bilim öğretileriyle ilgili mecmua (1846)*, *Kolera üzerine küçük risale (1848)*. Agapios Papazoğlu 1844'de bir de *Dua kitabı* yayınladı (bak: SD, no:107).

57- *Evangelia Balta, Ekler*, adı geçen eser, no:20.

58- *Binbir Gece Masalları*'nın Karamanlıca bir çevirisi büyük olasılıkla ya el yazısı bir nüsha ile ya da şifahi olarak Karamanlılar arasında yayılmıştır. Çünkü bugüne kadar Karamanlıca bibliyografyada herhangi bir yayına rastlanmamıştır. Bu konuda *Habeşli*'nin çevirmeni E. Misaelidis'in imzasını taşıyan önsöze bakınız (SD, no:118).

59- *Robinson Crusoe*'nin Osmanlıca yayını, yapıtın Arapça çevirisinden yararlanılarak hazırlanmış ve 1864'te basılmıştır. R.Berkol, "133 Yıl Önce Yayınlanan Yunan Harfleri ile Türkçe (Karamanlıca) Bir Robinson Crusoe Çevirisi"nde bu Karamanlıca yayının analitik bir incelemesini yapmıştır. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Metodoloji ve Sosyoloji Araştırmaları Merkezi*, 21 (1986), s:135-158.

Yaşamı ile başladı. 1860-1870 arasında *Napoléon Anıları* (1864), *Pantianos* (1867), *Büyük İskender Risalesi* ve ikinci bir baskısı yapılan *Geneviève* yayınlandı. Bununla birlikte, birçok tanının da belirttiği gibi, bu tür edebiyat içinde en tanınan ve sevilen yapıtı; 1839'da Yunanca yayınlanan G. Paléologue'un *Çok Acı Çeken Adam* adlı romanının Karamanlıca adaptasyonu olan *Temaşa-i Dünya*'dır (1871)(60). Bu adapte romanla, Karamanlıca roman yayımının ilk dönemi kapanmışa benzemektedir. Daha sonraki roman yayınları 1882 yılı bibliyografyasında görülecektir.

1882-1892 onyılında; X. de Montepin, baba ve oğul Dumas'lar, E.Sue, Charles Pierre de Kock, E.Enault, Prévost d'Exiles gibi Fransız yazarlardan bol sayıda roman çevirisi yapılacaktır. Karamanlıca kitaplar aslında, 1860-1870 arasında yabancı edebiyatlardan çevirilerin egemen olduğu Türkçe kitaplarla aynı yolu izlemiştir. Ermeniler tarafından Ermeni harfleriyle basılan Türk dilindeki Fransızca çevirilerden sonra Münir Paşa 1859'da Fontenelle, Fénelon, Voltaire'den alıntılanan diyalogları yayınlamıştır. A.Bombacı'nın yazdığına göre 1862'de ilk tam çeviri kitap olarak Fénelon'dan *Télémaque*'ın *Maceraları* tercüme edilmiştir(61) Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyılın ortalarına kadar basılmış çeşitli yabancı romanların Osmanlıca, Karamanlıca ve Ermeni Türkçesi ile çevirilerinin yayın tarihlerini karşılaştırmak son derece ilginç olacaktır. Böyle bir araştırma bu dönemin edebiyat tarihine büyük bir katkıda bulunacaktır. Çünkü böyle bir araştırma, Osmanlı İmparatorluğu'nun sinesinde yaşayan söz konusu üç etnik grubun edebiyatları arasında karşılıklı bir etkileşim olup olmadığını ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkaracaktır.

Aynı şekilde karamanlıca yayınların, kitabın orijinali yerine Yunanca çevirilerinden hareketle gerçekleştirilmesinin ne ölçülerde olduğunu anlamamıza izin verecek bir araştırmanın da büyük bir yararı olacaktır. Gerçekten de 1860-1870 yıllarında Yunan Edebiyatı'ndaki çeviri romanların % 90'ını Fransızca romanlar oluşturuyordu; öyleki "çeviri roman" deyimini ile "Fransızca roman" aynı anlama geliyordu(62). Diğer taraftan, Karamanlıca dilinde yayınlanan Fransızca romanların çevirmen ve yayıncılarının büyük çoğunluğunun, Yunan kültürünün etkisinde olduğu ve bu ulusal merkezde olup bitenleri izledikleri biliniyor. Yine bilinen bir gerçek; Balkan dillerindeki Batı Avrupa yazarlarının birçok çevirisinin; eserlerin orijinal dillerinden olma-

60- *Temaşa-i Dünya* tefrika olarak ilk önce *Anadolu* gazetesinde; çok daha sonra da Atina'da 1924-26 yıllarında yayınlanan C.Polatoğlu'nun *Türkçe gazetesi Mültecilerin Sesi* nde yeniden yayınlandı. Bu romanın Türkçe konuşan Ortodoks dünyasındaki başarısı J. Polyvios'un "Evangelinos Misaelidis" (Karamanlıca), *Terakki* no:1 (1888) deki yazısında da kanıtlanmıştır. *Temaşa-i Dünya*, Çağdaş Türk harfleriyle de yayınlanmıştır: *Evangelinos Misaelidis, Seyreyle Dünyayı (Temaşa-i Dünya ve Çefakâr ü Çefakes)*, R. Anhegger ve V. Günyol yayını, İstanbul 1986 ve 1988. Karamanlıca yayında bu kitabın, G. Paléologue'un "Çok Acı Çeken Adam" adlı Yunanca romanının bir adaptasyonu olduğundan söz edilmediği için; bu yapıt bir süre Türk Edebiyatı'ndaki ilk roman Şemsettin Sami'nin 1872'de yayınlanan *Taaşuk-i Tal'at ve Fitnat* adlı eseridir. İlk kez *Temaşa-i Dünya*'nın bir adaptasyonu olduğu, "İnanç ve Bilgi", *To Vima*, 26 Ekim 1988 isimli bir makalede Pinelopi Stathi tarafından ortaya çıkarılmıştır. Bu yazar, "Grégoire Paléologue'un *Çok Acı Çeken Adam*'ının Başına Gelenler" (Yunanca), *Mnemon* 17 (1995), s:131-145; adlı incelemesinde Karamanlıca yayını, Yunanca orijinal yapıtı karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Bu makaleye, G. Kechayoglou'nun bize göre şaşırtıcı ve kabul edilemez tepkisi için bakınız: "G. Paléologue'un *Çok Acı Çekmiş Adam*'ının "Yunan-Türk" adaptasyonu ve mukayeseli "Yeni Yunan Edebiyatı'nın Tutarsızlıkları" (Yunanca), *Deltio Kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 11 (1995-1996), s:125-133.

61- A. Bombacı, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Irène Melikoff çevirisi, L. Bazin'in önsözü ile, Paris 1968, s:351-352. yabancı dildeki edebiyat eserlerinin Osmanlıca'ya çevirileri için bakınız: İsmail Habip, *Avrupa Edebiyatı ve Biz, Garp'tan Tercümeler*, cilt: II, İstanbul 1941, s:229 ve devamı; Cevdet Perin, *Tanzimat Edebiyatı'nda Fransız Tesiri*, İstanbul 1946; M.N.Özön, *Türkçede Roman*, İstanbul 2. basılış 1985, s:115-144; J.Strauss, "Romanlar, Ah! O Romanlar! Osmanlı İmparatorluğu'nda Çağdaş Edebiyatın Başlangıcı (1850-1900)", *Turcica* 26 (1994), s:125-163. Türk romanları üzerinde yabancı edebiyatın etkileriyle ilgili olarak temel kaynaklar olarak aşağıdaki kitapları söz konusu ediyorum: A.H. Tanpınar, *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara, 3. basılış 1967; Günzino Dino, *XIX. Yüzyılda Türk Romanının Doğuşu*, Paris 1973; R.P.Finn, *Türk Romanı (İlk Dönem 1872-1900)*, İstanbul 1984 (*The Early Turkish Novel: 1872-1900* adlı doktora tezinin çevirisi, Princeton 1978).

62- Bakınız: Sofıa Denissi'nin, *Roman ve Öykü Çevirileri, 1830-1880. İlk Bilgiler ve Envanter* (Yunanca), Atina 1995, adlı incelemesinin s: 11-39'daki ilk bilgiler kısmı. Bu bölümde ilk değerlendirmeler ve ona bağlı bibliyografya vardır.

yıp, daha önceden yayınlanmış ve geniş bir kitle tarafından da tanınmış Yunanca çevirilerinden olduğudur(63).

1882-1892 arasında Karamanlıca bibliyografyada aralarında daha önce de söylediğimiz gibi Yusuf Kâmil Paşa tarafından Osmanlıcası 1862'de yayınlanan Fénélon'un *Télémaque*'inin(64) da bulunduğu 17 Batı Avrupa dilinden roman bulunmaktadır. Buna karşın XX. yüzyılda, Karamanlıca'da yabancı edebiyat eserlerinin çevirileri durur. Bununla birlikte E. Young'un *Geceler* adlı yapıtının çevirisini söylemek gerekir(1910). 1880-1890 yılları arasında bu tip romanların yayınca ve çevirmeni E. Misaelidis'ten başkası değildir(65). Kitapların çoğunu, Türkçe çıkan gazetesi *Anadolu*(66) da kitap olarak yayınlamadan önce tefrika edip sonra bu gazetenin matbaasında bastırırdı. Bu dönemde Misaelidis'in dostu ve iş arkadaşı olan özellikle A. Kouzinopoulos, S. Alectoridis, I. Ioannidis, N. Soullidis, I. Limnidis, I. Gavrielidis gibi diğer çevirmen ve gazeteciler de vardır ama babalarının ölümünden sonra onun yerini oğulları alacaklardır. Seitanidis, Alexandratos, Aristovoulos-Anastasiadis, Gérardos-Depastas-Sphyras, Nomismaditis gibi yayınevleri de romanlar yayınlamışlardır.

Aynı dönemde Ph. Aristovoulos(67), önce L. Melas'tan *Yérostathis*'i (1866), sonra da D. Parrigopoulos'tan *İnsan'ın Hristiyanca ve Memleketlice Farzları* (1869) çevirdi. Aynı şekilde *Marie Hanım, Evdokia ve Kassiani gibi romanlaştırılmış öyküler XX. yüzyılda, Büyük olasılıkla Yunanca'dan çevrildiler*. Türk romanı da Ahmed Midhat'ın iki eseriyle Karamanlıca bibliyografyada temsil edilir(68).

Halka Dönük Risaleler

İlk yayınlanan risale *Büyük İskender Risalesi*'dir (2 baskı), bunu *Köroğlu* (5 baskı), *Âşık Garip* (7 baskı) ve *Şah İsmail* (7 baskı) destanları izlemiştir. Bu destanların karamanlıca ilk baskıları 1870 yıllarına doğrudur ve Ermenice yayınlara dayanırlar. Burada birkaç noktaya dikkat çekmek istiyorum. Herşeyden önce bu Türk destanlarının Karamanlıca çeşitli baskılarının karşılaştırmalı bir incelemesini kesin olarak yapmak gerekmektedir. Bu incelemede bir taraftan

- 63- Aphrodite Alexieva, *les œuvres en prose traduites du grec à l'époque du zéveil natimel bulgare* Selanik 1993.
64- Osmanlı İmparatorluğu'nda bu yapıtın etkisi üzerinde bakınız: Ş. Mardin, *The Genesis of Young Ottoman Thought. A Study in the Modernization of Turkish Political Ideas*, Princeton, New Jersey 1962, s:241-243
65- E. Misaelidis'in en eski biyografisi Karamanlıca iki ayda bir çıkan *Terakki*'de bulunmaktadır. no:1 (15 Mayıs 1888), s:53-56. Bu yazıyı J. Polyvios yazmıştır. Bir ikinci yazı Türkçe çıkan kendi gazetesi *Anadolu*'da ölümünden kırk gün sonraki hatıra töreni vesilesiyle yayınlanmıştır (no: 4292, 51. yıl, 5 Şubat 1891). Bir üçüncü yazı J. Limnidis tarafından kaleme alınmıştır. "Evangelinos Misaelidis" (Karamanlıca), *Küçük Asya Yıllığı "O Astir"*, İstanbul 1913, s: 170-172. *Ecclesiastiki Alitheia*, 10 (5 Ocak 1890), s: 4-5'de de ölüm haberi ile kısa bir yaşam öyküsü bulunmaktadır. 1890 *İstanbul*'unda gazeteciliğin önderi *Evangelinos Misaelidis'in çok üzücü ölümü dolayısıyla ebedi hatırasına* başlıklı Yunanca bir risale de yayınlanmıştır. Bakınız: M.I. Gedeon, *Bir vak'anüvis'in notları, adı geçen eser*, s: 11; L. Misaelidis, "Çok verimli ulusal bir etkinlik" (Yunanca), *Prosphygikos Kosmos* no: 555 (28 Ocak 1940) ve aynı gazetede Ch. Misailidis'in (no: 1135/26 Ekim 1952) ve P.Misaelidis'in (no:2716/2 Nisan 1983 ve no: 2925/4 Haziran 1983) makaleleri. Şu kitaplara da başvurulabilir: R. Anhegger, "Evangelinos Misailidis'in "Temaşa-i Dünya" Adlı kitabı ve Türkçe Konuşan Ortodokslar Sorunu", *Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, İstanbul 23-28 Eylül 1985, *Tebliğler. II. Türk Edebiyatı*, cilt:1, İstanbul 1985, s: 15-24; aynı yazarın "Evangelinos Misailidis ve Türkçe Konuşan Dindaşları", *Tarih ve Toplum* 50 (Şubat 1988), s: 73-76 ve 175-177; T.Kut, "Temaşa-i Dünya ve Cefakârü Cefakeş'in Yazarı Evangelinos Misailidis Efendi", *Tarih ve Toplum* 48 (Aralık 1987), s: 342-346; S. Tarinas "Evangelinos Misaelidis. Karamanlıca Yayınların Büyük yaratıcısı" (Yunanca), *Sylloges* (Mart 1990), s: 176-177; aynı yazarın, "Evangelinos Misaelidis'in Karamanlıca Yayınları" (Yunanca), *Sylloges* (Şubat 1991), s: 117-125; aynı yazarın "Evangelinos Misaelidis. Yayın Sahasında eserleri. Bağımsız Yayınlarının İlik Sayımı" (Yunanca), *I kath'imas Anatoli* 3 (1996), s: 299-327.
66- Ph. Michalopoulos, *adı geçen eser* ve aynı yazarın, "Küçük Asya'nın Anadolu'su" (Yunanca), *Ethnos* gazetesi, no: 10949 (30 Eylül 1949), P. Misaelidis'in *Geçen Yüzyılın Tarihi Gazeteleri. Anadolu* (Yunanca), Atina adlı eserine de bakılabilir.
67- Ioanna Pétropoulou, "Philippos Aristovoulos Antoloji. Heybeliada Din Okulu 1853-1856"(Yunanca), *Deltio Kentrou Micrasiatikou Spoudon* 5 (1984-1985), s: 187-239
68- 1891'de *Yeniçeriler* ve *Şeytan Kayası* Karamanlıca yayınlandı.

Türkçe olmayan çevirilere göre (Ermeni Türkçesi, Kürtçe); bir taraftan da doğal olarak Türkçe çevirilerine göre Karamanlıca çeşitli baskılar karşılaştırılmalıdır(69). Böyle bir çalışma yapılırsa Karamanlıca çeviri yayınların asıl kaynaklarını aydınlatılabilmek mümkün olabilecektir. İkinci olarak, basılı Karamanlıca metinler ile Küçük Asya Etütleri Merkezi'nin katkılarıyla kaydedilen Kapadokyalı Türkçe konuşan mültecilerin anımsadıkları XIX. yüzyılın şifahi destanları(70) arasında karşılaştırmalı bir incelemeyi gerçekleştirmek de bir zorunluluktur. Bu çalışma, Karamanlı veya diğer Türkçe konuşan azınlıkların şifahi geleneksel destan değişimlerinin basılı destanları etkileme derecesini yahut da basılı eserlerin bu etkilerden bağımsız olduğunu ortaya çıkaracaktır(71). Karamanlıca basılı eserler ile şifahi değişim arasındaki ayrımlar ve benzerlikler; Kapadokya Ortodoks halkının ta XVI. yüzyıla giden canlı bir şifahi edebiyat geleneğinin söz konusu olup olmadığını veya bu Türk destanlarının Karamanlıca kitaplar aracılığı ile Türkçe konuşan Kapadokyalılar arasında yayıldığını güvenilir bir şekilde söylememize izin verecektir. Bu noktalar eksiksiz bir şekilde incelenmeden, "açıkça mantıklı gözükün yanıtlar" bilimsel olarak bir manâ ifade etmeyecek, ancak retorik (söz bilimsel) bir anlam taşıyacaktır(72). Bu bölümü kapatırken *Geneviève*'in dokuz baskısı ile Nasreddin Hoca Hikayeleri'nin 4 baskısının da risale kategorisi kapsamına girdiğini ilave etmemiz gerekir.

Şiir Tiyatro

Yurtseverce şarkıları içeren broşürler gibi, Osmanlıca şiirleri içeren iki kitap ve Küçük Asya şarkılarını kapsayan iki derleme Karamanlıca olarak yayınlanmıştır. 1910 yılında da Karamanlıca kitaplar arasındaki tek tiyatro eseri olan, Ispartalı Teodor Akıllıoğlu'nun *Zavallı Delikanlı'sı* yayınlanmıştır.

c) Bu dönemde İstanbul'daki Kapadokyalılar tarafından kurulan dostluk derneklerinin tüzükleri de yayınlanmıştır. Kapadokya'nın kent ve köy kökenli sakinlerinin üye olduğu pek çok dernek vardır. Bu dernek sayısının fazlalığı olayının, İstanbul'a doğru kırsal alandan gelen ve Kapadokya bölgesini kısırlaştırıp kurutan önemli göç olayı ile doğal olarak ilişkisi olması gerekir. K.Mamoni'nin de belirttiği gibi özellikle Kapadokya kökenli kişilerin kurdukları dernekler yerli Kapadokya halkına büyük hizmetler vermişlerdir. Bilhassa dilini unutan bu halkın etnik bilincini korumak ve misyonerlerin inanç yayma çalışmalarıyla dinlerini kaybetme tehlikesini önlemek için çaba harcamışlardır(73). Bu amaçla sekizi XIX. yüzyılda olmak üzere 30 adet tüzük yayınlanmıştır. Bu tür Karamanlıca yayınlar, 1856 *Hatt-ı Hümayunu* ile Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Gayrimüslim uyruklara tanınan özgürlüklerin sonucudur(74) ve daha sonra 1876

69- Karamanlıca yayınların, Osmanlıca ve aynı şekilde Ermeni Harfli Türkçe yayınlarla karşılaştırmalı bir incelemesinin yararları; dil incelemesi açısından olduğu gibi özellikle semantik (anlambilim) açısından da çok fazladır. *Köroğlu* destanı ile ilgili olarak X.Luffin'in *Köroğlu Destanının Karamanlıca Bir Çevirisi; Kültürel Açısından İnceleme Karamanlı Kültürüne Bir Yaklaşım Denemesi*, Brüksel Serbest Üniversitesi Anısı, 1993-94 adlı incelemesi temel bilgileri verecek bir şekilde bile bu soruna yaklaşmamıştır.

70- Bakınız: A. Papanikolaou'nun tezi, *I Greci Turcofoni di Cappadocia: Canti e tradizioni*, Roma Üniversitesi 1988-89. Bu tez çalışmasında Küçük Asya Etütleri Merkezi'nin arşivlerinde korunan aynı tür bazı destanlar bulunmaktadır.

71- Bu konu için, P.Boratav'ın, "L'épopée et la Hikâye", *Philologiae Turcicae Fundamenta*, adı geçen eser, s: 14-164'daki "L'épopée de Tradition Orale Dans Ses Recensions Écrites" bölümüne bakınız.

72- Bu yorumlar, Elizabeth Zachariadou'nun, *Deltion Kentrou Micrasiatikon Spoudon* 10 (1993-1994), s: 387'de I. Anagnostakis-Evangelia Balta'nın, *Canlı Anıların Kapadokyası. Yunan Irkının İlk Vatandaşın Keşfi*, Poreia yayınları, Atina, 1990 isimli eserine karşı yaptığı eleştiriye bir yanıt olarak düşünülebilir. Bu incelemenin yeniden gözden geçirilmiş ve genişletilmiş bir baskısı *La découverte de la Cappadoce au Dix-neuvième Siècle* adı altında İstanbul'da 1994'te Eren Yayınları'na yayınlanmıştır.

73- Kyriaki Mamoni, "İstanbul'daki Dernekler Tarihine Giriş (1821-1922)" (Yunanca), *Mnimosyni* 11 (1988-1990), s: 223

74- K.Karpat, *Christians and Jews in the Ottoman Empire*, B. Braude-B. Lewis yayını, cilt:I, Londra 1982 içindeki "Millets and Nationality: the Roots of the Incongruity of Nation and State in the Post-Ottoman Era" s: 158-162. R. Davison "Turkish Attitudes Concerning Christian-Muslim Equality in the Nineteenth Century", *American Historical Review*, cilt: 59/4 (Haziran 1954), s: 844-864 (Bu makale R. Davison, *Essays in Ottoman and Turkish History, 1774-1923. The Impact of the West*, Saqi Books 1990, s: 112-132'de yeniden yayınlanmıştır). Yine bakınız: İ.Ortaylı, "The Greeks and Ottoman Administration during the Tanzimat period", İ. Ortaylı, *Studies on Ottoman Transformation*, İsis yayınları, İstanbul 1994, s: 87-94.

Kanun-ı Esasi'si derneklere izin vermiştir. Bu türdeki din dışı kitaplar kategorisine 12 adet Osmanlı yasası veya yasa yorumunu da eklemek gerekir; bunlar Tanzimat'tan sonra yürürlüğe giren yasaların Karamanlıca yazılışlarından oluşmaktadır(75).

Bu dönem sırasında yeni baskıları yapılan kitapların başlıcaları İncil Cemiyeti'nin dini yayınları yanında *İbadetname* ile popüler risalelerdir. Basım merkezi olarak İstanbul ile birlikte; birçok kitabın basıldığı Atina, Odessa, İzmir, Samsun sayılabilir. Yunan Bozgunundan sonra çok sınırlı sayıda Selanik'te de Karamanlıca kitap basılmıştır.

Bu yıllar boyunca yazar ve çevirmenlerin sayısı gittikçe artmıştır, ancak bunların başında gelen kişi, Karamanlıca kitap üretiminin %30'u olan 92 adet yayını gerçekleştiren E. Misaelidis'tir. Bu zat bizzat kendisi ve oğulları ile birlikte *Anadolu* gazetesinin matbaasında hatırı sayılır sayıda eseri çevirmiş ve yayınlamıştır. Bu Türkçe gazetenin ve yayıncısının etrafında, İstanbul'daki okumuşlardan ve okullara gitmek için Anadolu'dan gelen öğrencilerden bir dernek oluşmuştur. Bunların hepsi her türlü araçla Misaelidis'in eserini desteklemişlerdir. Bu derneğin üyeleri arasında bulunan Philippe Aristovoulos(76) A. Gabriele, I. Emmanoélidis, I. Ioannidis, P. Savvapoulos, I. Panayotidis, I. Kalfaoglu, A. Levidis(77) özellikle isimleri belirtilecek kişilerdir; bunlar yazar ve çevirmen olarak Karamanlıca basılı kitapların üretimine katkıda bulunmuşlardır.

IV. Karamanlıca Kitap Üretiminin Bilançosu

Günümüzde sayımı yapılan 628 Karamanlıca kitabın pek azı orijinal eserlerdir. Dinî olan veya olmasın birçoğu kırpılmış rötuş yapılmış eserlerdir; yalnızca kültürlü kişilere hitap eden eserler tam bir çeviridir. En çok tekrar tekrar baskısı yapılan kitaplar Psaumes Kitapları, dua kitapları, incil, azizlerin hayatı ve popüler dinî şiirlerdir. Bu kitaplar, Karamanlıca kitapların üretildiği her dönemde kesintisiz olarak yayınlanmışlardır. XIX. yüzyılın, ikinci yarısından itibaren popüler risalelerin de birçok kez baskısı yapılmıştır. (*Geneviève, Köroğlu, Âşık Garip, Şah İsmail*). Eğer baskı sayısından hareketle bir hüküm verecek olursak; yayınlanan ve okunan Karamanlıca kitapların ya geleneksel dinî metinler ya da popüler risaleler olduğu sonucunu çıkarırız. Bir kere basılan kitapların çoğunluğu da pratik konularla genel kültüre değinen yapıtlardır. Pratik konulardaki kitaplar yeni gereksinimlere (tıp, pratik tarım, muhasebe el kitabı, mektup yazma, yasal düzenlemeler ve yasaların yorumları, takvimler) yanıt vermektedir. Genel kültür kitapları ise 1850'den sonra, Tanzimat(78) döneminde çoğalmışlardır. Bu dönemde; Küçük Asya'da okul sayısının arttığı; bilimsel teorilerle bilginin öğrenilmesini teşvik etmek, cereyan eden büyük olaylarla, büyük adamların yaşamlarını anlatmak amacı ile yayın hayatına atılan günlük ve periyodik Türkçe gazete ve dergilerin yayınlandığı görülmektedir.

Tarihî açıdan bakarsak, Karamanlıca yayınlar başlangıcından itibaren dinî yayın niteliğini

75- R.H. Davison. *Reform in the ottoman empire 1856-1876*, Princeton University Press 1963. Osmanlı İmparatorluğu'nun adli yasalarının yayını konusunda bakınız: S.J.Shaw-E.Kural Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, Cambridge University Press, II (1977), s:118

76- Ioanna Petropoulou, "Philippos Aristovoulos, *Adı geçen eser*, s: 181; aynı yazarın, "XIX. yüzyılda Kapadokya'da ön adlarda eskiye dönüş ve Yunanlaşma süreci" (Yunanca), *Deltio kentrou Mikrasiatikon Spoudon* 7 (1988-89), s: 175

77- s: 181, Aynı şekilde bakınız: I. Anagnostakis-Evangelia Balta, *La découverte de la Cappadoce*, s: 77-110.

78- E. Kuran, ["Repercussion sociale de la zeforme de l'éducation daon 'Empire ottoman"] (Osmanlı İmparatorluğunda Eğitim Reformunun Sosyal Yansımaları) *Colloques intemationaux du CNRS, no 601. Economie et Société dans l'empire ottoman (fin du XVIII-début du XXe siècle)*, Actes du colloque de Strasbourg (1-5 Temmuz 1980), J.L. Bacqué-Grammont ve P. Dumont yayını Paris 1983, s: 145-147; aynı şekilde bakınız: Ş. Mardine "L'aliénation des feunes Turc: essai d'explication partielle d'une onscience révolutionnaire", (Jöntürklerin Bozulması: Bir Devrimci Bilinci Kısmı Açıklama Denemesi) *adı geçen eser*, s: 159. R. Davison, "Westernized Educati on in Ottoman Turkey", *Middle East Journal* 15/3 (1961), s: 289-301 (R. Davison'un makalesi *Essays on Ottoman and Turkish History, adı geçen eser*, s: 166-179'da yeniden yayınlanmıştır). N. Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal 1964, s: 128 ve sonrası.

göstermiş ve bu asıl amacını bir yüzyıl kadar yani XIX. yüzyılın ortalarına kadar sürdürmüştür. Türkçe konuşan Ortodoks topluluğunun dinî kimliğini koruması konusunda bu yayınlar çaba göstermişlerdir(79). XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yayınlanan kitaplar dinî eğitim amacını gütmekte ve daha açıkçası kilise adamlarının dinî törenlerle ilgili, akaitle ilgili bilgilerini artırmayı ve ahlaki oluşumlarına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Yapıtların kendileri de bunu çok açık göstermektedir: Yunan halkı arasında dağıtılan dogmatik yazılar ve akait kitaplarından alıntılar, Anadolu Hristiyanları için de kesinlikle vazgeçilemez şeyler olarak düşünülmektedir. Küçük Asya'daki misyonerlerin etkinlikleriyle birlikte; Karamanlıca dinî kitaplar; topluluğun ruhsal yaşamının yoğunlaşması sonucu Ortodoks kilisesinin dogmasını savunmak için harekete geçmişlerdir (Dinî tören kitapları, kutsal metinlerin yorumları, vaazlar, polemik metinleri). Bu tür kitapların yayıncıları, Patrikhane'nin yanında; Ortodoksluk gayretinin militanları olan din adamları ile aynı zamanda Anadolu Hristiyanları'na Işığı taşımak görevinde olduklarına inanan laik militanlar idi. Bu sonuncular, İstanbul'daki E. Misaelidis'in derneği ile bu kente veya İzmir ve Atina'ya öğrenim görmek yahut Kilise'ye hizmet etmek için gittikten sonra kendi "küçük vatan"larına geri dönen bir avuç okumuş kişiler idi. Bütün bu çabalar İzmir'e yerleşmiş ve ticaret yaparak zenginleşmiş Kapadokyalılar tarafından malî olarak destekleniyordu. Bu zenginler, Kapadokya'nın köylerinde okullar kuruyor, bölgeye kiliseler inşa ediyor, burslar veriyor ve öğrencilerin müşterek yemek masrafları ile okul hocalarının aylıklarını ödüyorlardı. Ayrıca hemşehrilerinin dilinde yazılmış kitapların doğdukları topraklarda basılmasını, malî yönden destekleyerek gerçekleştiriyorlardı.

I. Valavanis'in de belirttiği gibi. "Karamanlıca kitaplar sayesinde Küçük Asya Yunanlılar'ının edebî alandaki gayretleri ateşlendi; eskiden edebiyata ilgisiz kalan hatta düşman olan birçoğu onu tanıdı ve en küçük Hristiyan köylerinde bile eğitim dernekleri kurmaya cesaretle ve başarıyla giriştiler. Bu derneklerin amaçları buralarda okullar açmak ve bu okullarda Yunanca harfleri öğreten ve yavaş, yavaş Yunan dilini uzun bir sürgünlük döneminden sonra geri getirecek olan okul hocaları ile daha az hızlı da olsa kadın öğretmenleri İstanbul ve İzmir'den buralara çekebilmektir.

Ve gerçekten de, yakın bir zamanda bu ışık her yere yayılacaktı. Bir Yunan ruhunun bulunduğu her yerde; şüphesiz küçük sayısız ışıklı lambalar, münakaşa edilmeyecek kadar zayıf bir ışık yayacaklardı; ama her halükârda bu bir ışık idi. Çünkü, ne elektrik ne gaz lambası söz konusu olsa bile kesin olan bir şey küçük yağ kandillerinin söz konusu olduğu idi. Onların sayesinde yöre halkı önünü daha iyi görebilecek, en azından cehaletin korkunç uçurumunu farkedecek ve kendini koruyacaktı."(80)

79- "(...) İstanbul'un düşüşünden beri, zavallı kardeşlerimiz arasında din tek birleştirici zincir halkasını oluşturmaktadır. Bir kere koparsa bütün etnik düşünceler de yok olur.", I. Valavanis, "Küçük Asya Sakinleri Arasından Yazışmalar" (Yunanca) *Parnassos* 12 (1888), s: 59.

80- A.g.e. s: 59.